

Frammenti o uršulinkah na Goriškem: med izobraževanjem deklet in posedovanjem kolonske zemlje na Blančah

PETRA KOLENC | ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa

✉ petra.kolenc@zrc-sazu.si

Izveček: Leta 2017, potem ko so pustile izrazit pečat v duhovnem, kulturnem in vsakdanjem življenju mesta, so uršulinke po skoraj 350 letih zapustile Gorico. Njihova zapuščina, ki je preživela dve svetovni vojni, je po zaslugi regionalnega organa, ki skrbi za dediščino v Furlaniji - Julijski krajini (ERPAC – Ente Regionale per il Patrimonio Culturale), našla zavetje v različnih goriških ustanovah (knjižnicah, arhivih, muzejih), ki so prevzele skrb nad gradivom. Prispevek predstavi pomen uršulink v Gorici z ozirom na obdelovalno površino območja Blanč, ki so jo uršulinke oddajale kolonskim kmetom in kjer je kasneje nastala Nova Gorica, in oriše pečat, ki so ga pustile pri izobraževanju deklet na Goriškem.

Ključne besede: uršulinke, samostan, kmetijske posesti, koloni, Blanče.

Frammenti sulle Orsoline nel Goriziano: tra l'educazione delle ragazze e il possesso di terra colonica a Bianca

Riassunto: Nel 2017, dopo quasi 350 anni dalla loro venuta nel Goriziano, le Orsoline si sono trasferite. Hanno però lasciato un segno distintivo nella vita spirituale, culturale e quotidiana della città. Grazie all'Ente regionale che si prende cura del patrimonio nella Regione Friuli Venezia Giulia (ERPAC - Ente Regionale per il Patrimonio Culturale) la loro eredità, sopravvissuta a due guerre mondiali, ha trovato rifugio in diverse istituzioni goriziane (biblioteche, archivi, musei). L'articolo presenta brevemente l'importanza delle Orsoline per Gorizia, anche per quanto riguarda i terreni nell'area denominata Bianchič/Bianca, che le Orsoline affittarono ai coloni e dove in seguito è stata costruita Nova Gorica. Inoltre, esse hanno lasciato il segno nell'educazione delle giovani Goriziane.

Parole chiave: Orsoline, monastero, tenute agricole, coloni, Bianchič/Bianca.

Red uršulink, ustanovljen leta 1535 v Bresci, je poimenovan po svetnici, katere kult se je močno razširil v srednjem veku in renesansi. Uršula je bila bretonska princesa, ki si je izbrala, da bo življenje posvetila Bogu. Prisiljena poročiti poganskega princa, je skupaj z enajst tisoč devicami pred poroko romala v Rim, na poti domov so celotno procesijo

napadli Huni, vse device skupaj z Uršulo so umrle mučeniške smrti. Prav istovetenje z žrtvovanjem devic, ki so pospremile Uršulo na romanje v Rim, je leta 1530 spodbudilo Angelo Merci, da je z odobritvijo ordinarija v Brescii ustanovila red sester uršulink (prim. Pillon 2001: 22).

Območje Blanč s prehodom čez tir državne železnice pri severnem kolodvoru iz leta 1908 (hrani R. Kolenc).

Leta 1672 je bil z dekretom dunajskega apostolskega nuncija ustanovljen samostan uršulink v Gorici. V samostan se je že 8. aprila istega leta naselilo prvih šest uršulink s predstojnico samostana Caterino Lambertini, ki je že ob samem prihodu v mesto navezala dobre stike s tedanjim goriškim plemstvom (Lantieri, Panizzoli, Coronini, Tacco, Morelli, Garazolli, Cobenzli, De Grazia, Strassoldo, Petazzi, Attems). Prav plemstvo je bilo glavni podpornik sester, v zameno za odlično izobrazbo plemiških deklet, ki so jo pri uršulinkah z molitvijo, vezenjem, klekljanjem in drugimi gospodinjskimi znanji skoraj 300 let pridobivala dekleta z Goriške in tiste, ki so k uršulinkam prihajale iz Ljubljane, Trsta, Gradca in celo Salzburga. Prav z umetelnimi ročnimi deli, kot so izdelava čipk, vezenin, robcev, nogavic, prtov, tepihov, pregriňjal in ostale praznične opreme doma, tudi s peko slaščic, so uršulinke stopale na trg.

Tako so z lastno ekonomijo, pa tudi s prodajo zemljišč poskrbele in upravičevale svoje delovanje, zidavo samostana ter cerkve, kjer so sodelovale z vidnimi pokrajinskimi umetniki tistega časa, kot so bili Leonardo Pacassi, Matthias von Gorz, Ermagora Bensa (Il monastero 2001: 12–17). Nepremičnine je samostan pridobival večinoma med začetkom 17. in začetkom 19. stoletja, ko so jih v dar prepuščali različni redovi ter posamezniki. Uršulinska posest se je množila tudi z zaporednimi zamenjavami in nakupi in je bila sestavljena predvsem iz kolonskih posesti, ki so se uporabljale za pridelavo vina (prim. Pilon 2001).

Uršulinke so bile tudi ene od najpremožnejših lastnic rodovitne zemlje na goriški ravnini v bližini samostana uršulink (AAG, Terreni del monastero 1735–1852). Goriške kmetijske posesti so oddajale kolonom v obdelovanje.

Območje Blanč s severno železniško postajo, remizo in drevoredom, ki je vodil do pokopališča na Grčni. Sodeč po poškodovanih hišah je fotografija nastala po oz. med prvo svetovno vojno, med letoma 1915–1918 (PANG 583, zbirka fotografij, popisna enota 157).

Samo na območju Blanč,¹ kjer je po drugi svetovni vojni zrasla Nova Gorica, so imele

več kot 50 njiv, 4 hiše in klet (Klemše 2017: 15). V nadškofijskem arhivu (AAG, Terreni del monastero 1735–1852) so v seznamu zemljišč samostana navedeni priimki kolonov, ki so obdelovali uršulinsko zemljo na območju Blanč.² Tu so že med letoma 1735 in 1852 družine Boschin (slov. Boškin), Bressan (slov. Brešan), Brumati (Brumat), Ferisin in Vecchiet z dodanim krajevnim določilom »della Bianca« obdelovale uršulinsko zemljo, kar potrjuje tudi register najema, rent in dolgov, ki so jih do uršulink imeli naseljeni koloni na Blanči (AAG, Terreni del monastero 1735–1852).

Prvotni uršulinski samostan na ulici Via delle Monache v Gorici (Ulica redovnic), je bil med prvo svetovno vojno poškodovan in

¹ Ledinsko ime Blanče, kot se rabe spominjajo domačini (ustni vir 1, 2) so poimenovali prostor na goriški ravnini med Frnažo in severno železniško postajo, na levi zamejen s potokom Koren, na desni pa je prehajal v solkansko polje. Snop opozori na slovanski izvor krajevnega imena Blanca, ki je izpeljano iz češ. travnika, pašnika, belorus. »praznega zemljišča pred vasjo« oz. rus. »poplavi izpostavljenega travnika ob reki« (2009: 64). Na območju se je govorilo tako slovensko kot furlansko (ustni vir 1, 2), zato bi lahko bila verjetna izpeljava iz slovanske besede, ki je bila kasneje pofurlanjena (Faggin 1985: 82). oz. poitalijančena z obliko zapisa Blančić, Blancig. Klemše (2017: 11–12) v svoji razpravi ponuja razlago poimevanja območja, ki je bilo zelo blatno, torej Blanča, Blatna. Bezljaj (1977: I, 65) dopolnjuje najverjetnejšo razlago besede kot: »tista polja, oziroma travniki, ki so bili zamočvirjeni in tudi osojni«. Nastanek imena Blanče/Blanča (it. della Bianca, furl. Blančić, Blancig, nem. Blantsche) nekateri avtorji povezujejo s starejšim imenom cerkvice Sv. Trojice, Bela Nedelja oz. »Sv. Trojica na Blanči«, kot jo poimenujejo Attemsove vizitacije (prim. Pavlin 2013: 332).

² Katastrsko so Blanče spadale pod Gorico, ki je mejila na katastrsko občino Pristava (Prestau/Prati) in katastrsko občino Solkan (Klemše 2017: 12).

je zavoljo vseh dejavnosti postal premajhen, po vojni pa je regulacijski načrt mesta predvidel cesto, ki bi prečkala uršulinske vrtove, zato so se redovnice odločile, da bodo poiskale nov prostor, mirnejši, ki bo hkrati omogočil kvalitetnejše bivanje in izobraževanje deklet. Kar nekaj vil je bilo zanimivih za bodoči samostan. Izšel pa se je predlog urbanista Maksa Fabianija, ki je kljub začetnemu onemogočanju bratov Loser uspel leta 1922 odkupiti njihovo vilo Ceconi in jo namenil novemu uršulinskemu samostanu. Prvotni samostan, vključno s cerkvijo iz 18. stoletja, je bil v prvi vojni tako močno poškodovan, da so ga po vojni opustili, uršulinski izobraževalni program pa nadgradili v mnogo večji vili Ceconi na Svetogorski ulici (Via Montesanto), ki je vodila proti Solkanu.

Uršulinke so imele s kupoprodajnimi pogodbami lastnih nepremičnin kar številne zaplete s ponudniki, kupci, koloni. Vsak se je namreč na svoj način pogajal z njimi in vsakemu so se v naivni želji po čim ugodnejši prodaji nepremičnine posvetile. Glede številnih nepremičnin, ki so bile v lasti goriških uršulink na Blančah, v Solkanu, Rožni Dolini in Kromberku, poleg nekoliko oddaljenejših v Koprivi (Capriva del Friuli), Podgori (Piedimonte) in Ločniku (Lucinico), so po prvi svetovni vojni, ko so bile številne nepremičnine uničene, začele pogovore o prodaji zemljišč naseljenim kolonskim kmetom, ki so bivali na omenjenih območjih že več kot 200 let. Za prodajo so med letoma 1920 in 1924 zadolžile Pia Meyerja, ki je skrbel za nepremičnine uršulinskega samostana že pred vojno. Prav ta pa je sestram povzročil kar nekaj preglavic s krajo denarja od prodanih posesti. Prodaja zemljišč ter kolonskih nepremičnin med letoma 1920 in 1922 je uršulinkam služila predvsem za zasilno popravilo starega samostana (Via delle Monache) in priprave na ureditev vile Ceconi ter delovanje ustanove Pro Famiglia, ki je prevzela tudi terjatve vojne škode na prodane posesti.

* * *

Med letoma 1903 in 1906 je na območje Blanč zarezala infrastruktura nove železnice. Časopis *Soča* (16. 4. 1904, št. 81) je v prispevku z naslovom *Na Blanči* leta 1904 napovedal zarezo v krajini goriške ravnine: »Dolej je bilo lepo, tiho romantično na Blanči. Kmetič je molče delal po svojih njivah ali se malce pojezil na živino, po prijaznih potih pa je korakal le posamezen človek, več jih je bilo ob svetkih, idočih v Solkan, kaki zaljubljeni pa so se šetali ob nizkem gostem grmičevju ali tik ljubkega drevja ter pogledovali na Sv. Valentin ali na Sv. Goro in na Sv. Katarino ter si stiskali roke ... odslej pa bo vse drugače. Sekira je posekala grmičevje ter drevje je padlo, vidi se lepa prostrana planjav na Blanči, na kateri bo stal kolodvor pa mehanična delavnica [kasnejša remiza, op. a.], ako jo prisodijo Gorici, ter kjer se bo razvijalo živahno gibanje v velikem prometu ob urnem gibanju rok ter ob žvižgu lokomotive. Ako stopiš na Blančo, je ne prepoznaš več, tako je že predelana, presekana ter zravnana pa pripravljena na stavbe in ceste, katere jo popolnoma pretvorijo. Vsaki dan hodi sedaj premnogo ljudi na Blančo gledat, kaj in kako delajo železnico, in vse sanja o bližnji bodočnosti, ko prisopiha izza ovinka pod Sv. Valentinom prvi vlak, odkoder se sedaj pa sedaj čuje pok, mine pokajo, da se razlega daleč ter se pokadi proti Solkanu.«

Kmetje v bližini železniške proge so šele v začetku dvajsetih let 20. stoletja postali lastniki uršulinske zemlje, tudi tiste na Blanči. Večina hiš na območju je bila poškodovanih med prvo svetovno vojno, prav uršulinke pa so na svoja pleča dobile tudi vso vojno škodo, zato je bil prodaja zemljišč ena od logičnih potez. Koloni so v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja na odkupljeni zemlji ponovno sezidali hiše. Večje skupine domačij so tako kot pred vojno stale ob glavnih poteh na obrobju ravnine. Kmetijo je poleg stanovanjskega dela sestavljalo še več ali manj gospo-

darskih poslopij: hlev, svinjak, senik, razni prizidki in nadstreški ter dvorišče z vrtom. Okoli hiš je bil običajno še sadovnjak in trte (prim. Nusdorfer Vuksanović 2002: 240). Kmetje so na njivah, ki so bile boljše kakovosti v primerjavi s solkanskim poljem, gojili koruzo, pšenico, ječmen, krompir, fižol in druge vrtnine, posebej rdeč radič (Nusdorfer Vuksanović 2002: 240). Na ozemlju so prevladovale ilovnate njive, ki jih je prečkal Erjavčev drevored (Via del Camposanto, današnja Erjavčeva ulica), ta je do (novega) goriškega pokopališča³ vodil mimo ene izmed opekarn, na mokrotnem travniku ob potoku Koren je bilo nekaj samotnih kmetij, ki so pripadale bližnji Grčni, zaselku, ki je spadal pod Kromberk. O močvirnatem terenu govori tudi prispevek iz *Goriške straže* (16. 3. 1921, št. 11, *Dopisi. Iz goriške okolice*), ki sicer opozarja na to, da v Solkanu po prvi vojni še niso vzpostavili poštnega urada, je pa iz prispevka zaznati zgražanje nad povezavo med Gorico in Kromberkom, ki govori o namočenem terenu: »In ceste! Ali je najti na tem božjem svetu slabjših cest kakor je cesta iz Gorice v Kromberg, ali iz Solkana v Kromberg. Ob deževju bi človek lahko utonil v blatu!«

Kasnejše geološko poročilo, ki je bilo pripravljeno, preden so začeli graditi novo mesto, tudi opisuje goriško ravnino, veliko približno 4 km², ki proti Panovcu pada in prehaja v izrazito močvirnat teren, »zato steka vsa voda proti J, kjer jo sprejema mali potok, ki prihaja z V iz okolice Kromberka. Ker ima potok, ki teče čez mesto Gorica prenizko strugo, zastaja voda v bližini Panovca in je zaradi tega

svet močvirnat. Ob deževju nastaja začasno malo jezero, ker potok ne more odvajati vse vode. Zahodni del solkanske ravnine sestoji pretežno iz proda, proti vzh. pa prevladuje ilovica, deloma peščena, deloma glina. Zato so napravili v zadnjem času blizu kolodvora opekarno, ki naj bi izrabljala to glino. Sedaj pa opekarna sredi mesta nima pravega namena« (PANG, Geološko poročilo za gradnjo Nove Gorice).

* * *

Po zgledu goriških uršulink sta nastala tudi graška (1686) in ljubljanska (1702) samostana. Leta 1774 izdan Splošni šolski red, ki je utemeljil šolo kot splošno državno ustanovo, je posegel tudi na področje izobraževanja, ki ga je do tedaj obvladovala Cerkev. Od leta 1778 pa je bilo izobraževanje pri uršulinkah vključeno v del javnega izobraževanja, ki je predvidelo obvezno obiskovanje pouka za otroke od šestega do dvanajstega leta starosti v treh vrstah javnih šol (enorzredne trivialke, trirazredne glavne šole in štirirazredne normalke). Leta 1782 je goriške uršulinke obiskal cesar Jožef II. in jim osebno zagotovil, da njihovega reda, posebej pomembnega za šolanje deklet, ne bodo ukinitili, kot se je to zgodilo goriškim klarisam, ki so se zato pridružile uršulinkam. Francoska okupacija Gorice je uršulinkam prepovedala dotok novih sester in poklicno izobraževanje. Šele leta 1821 je v samostanu ponovno zaživelo učiteljske, ki je delovalo vse do leta 1875, ko je postalo šolanje del javnega izobraževalnega sistema. Sestre uršulinke in njihovo izobraževanje deklet pa je postalo del zasebnega šolanja, vendar je vse od leta 1886 ohranjalo javni značaj z italijanščino kot učnim jezikom. Leta 1907 je začela delovati zasebna šola v nemškem jeziku, takoj po prvi vojni pa je pri sestrah uršulinkah nekaj časa potekalo tudi šolanje v slovenskem jeziku (med 1918 in 1919).

³ T. i. Cimitero della Grassigna (pokopališče na Grčni) (več glej Makuc 2022: 37–43) je nastal leta 1880, potem ko so opustili dotedanje pretesno pokopališče sredi mesta, ki je služilo svojemu namenu od leta 1823, danes Parco della Rimembranza. Na novem pokopališču so pokopavali do prve svetovne vojne, ki je uničila do tedaj pokopanih 27.287 posmrtnih ostankov in več kot 3000 pokopanih padlih vojakov (prim. Nusdorfer Vuksanović 2002, prim. tudi Kosovel 2016: 44–47).

Povojni čas je bil zaradi porušenih poslopij za izobraževanje še posebej zahteven. Pouk sester se je tako zatekel v vilo Ceconi, kjer se je program usmeril v trgovsko izobraževanje, gospodinjstvo šolo ter šolo krojenja in šivanja. Po letu 1940 so uršulinke odprle tudi srednjo oz. administrativno šolo, ki je delovala vse do šolskega leta 1945/46. Po drugi svetovni vojni se je izobraževanje uršulink osredotočilo na predšolsko vzgojo, osnovno in srednje izobraževanje. Vzgajanje deklet je trajalo vse do leta 1990, zato je bil spomin na uršulinke še posebej živ med ženskami, ki so bile deležne vzgoje, ki so jo v Gorici posredovale »nune« uršulinke. O njih mi je pripovedovala tudi nona Margerita (ustni vir 3) rojena na Grčni, očetu Francu Gruzovinu z Blanč in materi Mariji Vecchiet z Grčne, potomka kolonov, ki so davno pred rojstvom Nove Gorice na območju med Blančami in Grčno obdelovali uršulinsko zemljo, in deklet, izobraženo v uršulinski deklški trgovski šoli. Spomin nanjo, na eno izmed številnih deklet, ki so bivale med slovensko-furlanskim vsakdanom med Grčno in Blančami ter mestom Gorico, kjer je prejela izobrazbo v italijanskem (delno pa tudi nemškem) jeziku, kot je bilo to po letu 1924 edino možno na polju izobraževanja v mestu, je hkrati spomin na tisti duhovni in kulturni prostor Gorice, ki so ga zaznamovale tudi sestre uršulinke.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri:

AAG – Archivio arcivescovile di Gorizia, Sezione I, A, Terreni del monastero 1735–1852, vol. 49–52.

PANG – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Zbirka Gradnja Nove Gorice, t. e. 1, Geološko poročilo za gradnjo Nove Gorice in drugi dokumenti.

PANG 583, zbirka fotografij, popisna enota 157.

Literatura:

Bezljaj, F. 1977: Etimološki slovar slovenskega jezika, A-7, Ljubljana: RSS.

Faggin, G. 1985: *Vocabolario della lingua Friulana*. A-L. Udine: Del Bianco.

Il monastero di Sant'Orsola a Gorizia. Trecento anni di storia e arte. 2001. Gorizia: Casa di Risparmio di Gorizia.

Klemše, V. 2017: Solkan v jožefinskem katastru. V: *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja*, št. 41, 9–16.

Kosovel, B. 2016: Pozabljeni predhodnik Nove Gorice. Nekoč je tam stalo Novo pokopališče. V: *Razpotja*. Zima 2015/2016, št. 22, 44–47.

Makuc, N. 2022: Drobci iz novogoriške predzgodbe: goriško pokopališče na Grčni med ustno tradicijo in korespondenco dr. Henrika Tume. V: *Izvestje*, 19, 2022, str. 37–43.

Nusdorfer Vuksanović, M. 2002: Ko so na Solkanskem polju še orali. Kjer je zrasla Nova Gorica? V: *Zbornik Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici*, 219–244.

Pavlin, V. 2013: Župnija sv. Štefana v Solkanu in njen katapan iz leta 1757. V: *Arhivi*, 36, št. 2, 329–346.

Pillon, L. 2016: L'archivio del monastero di S.Orsola donato alla diocesi. V: *Voce Isontina*, 26. 4. 2016.

Pillon, L. 2001: Dalle carte alla storia. L'Archivio storico del monastero. V: *Il monastero di Sant'Orsola a Gorizia. Trecento anni di storia e arte*. 2001. Gorizia: Casa di Risparmio di Gorizia, 21–45.

Portelli, I. 2017: Orsoline a Gorizia: una presenza iniziata 345 anni fa. V: *Voce Isontina*.

Sgubin, R. (ur.) 2022: *Tra la terra e il cielo. I meravigliosi ricami delle Orsoline. Quaderno didattico*. Gorizia: Ente Regionale per il Patrimonio Culturale della Regione Friuli Venezia Giulia.

Ustni viri

Ustni vir 1 – Marko Velušček (1952), Kromberk.

Ustni vir 2 – Mirjam Kolenc (1949), Nova Gorica.

Ustni vir 3 – Margerita Gruzovin por. Velušček (1923–2009), Nova Gorica.